

Αδαμάντιος Σάμψων

Ο Αδαμάντιος Σάμψων μιλά στα *Θέματα Αρχαιολογίας*

Ο Αδαμάντιος Σάμψων σπούδασε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών από όπου και έλαβε το διδακτορικό του και έκανε μεταδιδακτορικές σπουδές στην Αγγλία με αντικείμενο την Περιβαλλοντική Αρχαιολογία. Ο ίδιος προσελήφθη ως επικεφαλής ή διευθυντής σε αρχαιολογικές έρευνες ή ανασκαφές, διαφόρων προϊστορικών ή ιστορικών περιόδων, σε υπαίθριες θέσεις ή σπήλαια στην Εύβοια (Χαλκίδα, Ερέτρια, Κύμη, Αλιβέρι, Κέρυνθος, κ.α.), στη Θήβα, στα Δωδεκάνησα (Ρόδος, Τήλος, Αλιμνιά, Λέρος, Γυαλί, Κάρπαθος), στην Πελοπόννησο (Σπηλιά του Νέστορα, Καστριά Καλαβρύτων), από το 1973 ως το 1999. Στη συνέχεια, από το 1999 διετέλεσε καθηγητής στο Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου και δίδαξε Προϊστορική Αρχαιολογία της Μεσογείου και Αρχαιολογία της Προκολομβιανής Αμερικής και της Ασίας. Ειδικεύεται στη μελέτη της Μεσολιθικής και Νεολιθικής Περιόδου και έχει διενεργήσει πολλές ανασκαφές σε σπήλαια και ανοιχτές προϊστορικές θέσεις της κυρίως Ελλάδας, του Αιγαίου και του εξωτερικού.

Τη συνέντευξη πήρε η Άννα Καλαϊτζάκη*

✎ **Κύριε Σάμψων, οι περισσότεροι σας γνώρισαν μέσω του ανασκαφικού σας έργου σε πολλές προϊστορικές θέσεις στο Αιγαίο. Θα ήθελα να μου πείτε, όμως, πώς γεννήθηκε η αγάπη σας για την Αρχαιολογία;**

☞ **Α** σας φανεί περίεργο αν σας πω ότι σε μικρή ηλικία δεν είχα ενδιαφέρον για την Αρχαιολογία όπως για παράδειγμα είχε συμβεί σε πολλά παιδιά νεώτερης γενιάς από τότε που εμφανίστηκαν οι ταινίες του Ιντιάνα Τζόουνς. Έδωσα εξετάσεις και μπήκα στη Φιλοσοφική Σχολή της Αθήνας και τα πρώτα

δύο χρόνια παρακολούθησα με ενδιαφέρον όλα τα μαθήματα φιλολογίας, ιστορίας και αρχαιολογίας.

Από το πρώτο έτος μου προξένησε ενδιαφέρον το μάθημα της Προϊστορικής Αρχαιολογίας που δίδασκε ο καθηγητής Σπυρίδων Μαρινάτος. Μου είχαν κάνει εντύπωση οι γνώσεις του και ο τρόπος που δίδασκε το μάθημα.

Πρέπει επίσης να πω ότι από μικρός μου άρεσε πολύ η ιστορία και σαν φοιτητής άρχισα πολύ νωρίς να γράφω εργασίες για ιστορικά θέματα. Από το τρίτο έτος σπουδών η σχολή χωριζόταν σε δύο τμήματα, το φιλολογικό και το ιστο-

ρικό-αρχαιολογικό. Φυσικά επέλεξα το δεύτερο. Παρακολουθούσα ανελλιπώς το μάθημα της Προϊστορικής Αρχαιολογίας και όλα τα ιστορικά μαθήματα.

Στο τρίτο έτος ένας καθηγητής Ιστορίας αφού με ρώτησε από που κατάγομαι μου ανέθεσε να κάνω μία εργασία με θέμα την ιστορία της Σκοπέλου. Αρχικά δεν έβρισκα πολύ υλικό αλλά στη συνέχεια σε βιβλιοθήκες ξένων Σχολών ανακάλυψα πολλά στοιχεία και έτσι πλουτίστηκε η βιβλιογραφία για το νησί. Παράλληλα άρχισα να κάνω επιφανειακές έρευνες στη Σκόπελο και να ανακαλύπτω αρχαία μνημεία, μερικά από τα

οποία είχαν περιγραφεί από ξένους περιηγητές και αρχαιολόγους του 19ου αιώνα αλλά είχαν καλυφθεί από πυκνή βλάστηση. Τελικά προέκυψε ένα βιβλίο 300 περίπου σελίδων που εκδόθηκε το 1968.

Το 1967 που πήρα το πτυχίο μου διορίστηκα αμέσως καθηγητής στο Γυμνάσιο Σκοπέλου και ο έφορος Αρχαιοτήτων Μαγνησίας Δημήτρης Θεοχάρης με διόρισε έκτακτο επιμελητή Αρχαιοτήτων των στο νησί. Επρόκειτο για ένα θεσμό που υπήρχε τότε στο Υπουργείο Πολιτισμού. Με την ιδιότητα αυτή μου ανατέθηκε το 1968 να διενεργήσω μια σωστική ανασκαφή με μαθητές του Γυμνασίου στη θέση του Ασκληπείου της Σκοπέλου επειδή έπειτα από μεγάλη θαλασσοταραχή είχε προξενηθεί καταστροφή στο παραθαλάσσιο αυτό μνημείο ενώ για δύο εβδομάδες είχε διακοπεί η συγκοινωνία με το Βόλο. Η ανασκαφή απέδωσε αρχαίες επιγραφές, αρκετά γλυπτά και εκατοντάδες νομίσμάτων.

Στα επόμενα χρόνια συνέχισα να διδάσκω στο νησί ενώ παντρεύτηκα μια συνάδελφο και απέκτησα το πρώτο μου παιδί. Εκείνη την εποχή στην αρχαιολογική υπηρεσία διορίζονταν ελάχιστοι αρχαιολόγοι μόνο κατόπιν εξετάσεων. Όντας στο νησί απομονωμένος από το κέντρο και τις βιβλιοθήκες είχα μάλλον παραιτηθεί από την ιδέα να διοριστώ αρχαιολόγος. Και τότε ξαφνικά συνέβη το απρόοπτο. Περιπατώντας στο κέντρο της Αθήνας στη διάρκεια των διακοπών των Χριστουγέννων συνάντησα τυχαία μια συμφοιτήτριά μου που εργαζόταν στο υπουργείο σαν ιδιαιτέρα του Μαρινάτου, ο οποίος τότε ήταν γενικός επιθεωρητής. Με παρότρυνε να κάνω μια αίτηση για διορισμό επειδή ο Μαρινάτος ήθελε να διορίσει τριάντα άντρες μόνιμους αρχαιολόγους χωρίς εξετάσεις. Έτσι και έγινε. Έπειτα από μερικούς μήνες διορίστηκα αρχαιολόγος με έδρα τη Χαλκίδα.

✚ Ποια ανασκαφή θα ξεχωρίζατε και για ποιον λόγο;

Δεν είναι δυνατόν να ξεχωρίσω μία μόνο ανασκαφή. Η κάθε μία έχει το δικό της «σασπένς», τα δικά της μοναδικά ευρήματα και το δικό της περιβάλλοντα χώρο. Ωστόσο, θα μπορούσα να αναφέρω την περίπτωση της Μάνικας στη Χαλκίδα (1982-1986), μιας πόλης της 3ης χιλιετίας π.Χ. με έκταση εκατοντάδων στρεμμάτων και ενός τεράστιου νεκροταφείου (εικ. 1, 2) με εκπληκτικά ευ-

1. Μάνικα, νεκροταφείο.

2. Μάνικα. Κυκλαδικές πυξίδες (3η χιλιετία π.Χ.)

ρήματα (μαρμάρινα ειδώλια και σκεύη, χάλκινα κοσμήματα και εργαλεία, σφραγίδες). Θυμάμαι ότι βρισκόμουν συνεχώς λόγω του χαμηλού ύψους των τάφων σε θέση ξαπλωτή κάνοντας σχέδιο των σκελετών και των κτερισμάτων καθώς και φωτογράφιση. Στη διάρκεια της ανασκαφής στο νεκροταφείο βρισκόμουν σε μεγάλη ένταση και συχνά ένιωθα κάπως άσχημα που διέκοπτα την ησυχία αυτών των νεκρών έπειτα από 5.000 χρόνια. Εκατοντάδες σκελετοί προήλθαν από τους τάφους αυτούς που μεταφέρθηκαν στο Βιολογικό τμήμα της ΕΚΠΑ όπου και βρίσκονται ακόμη χρησιμοποιώντας στην εκπαίδευση των φοιτητών, ενώ δείγματα τους έχουν μεταφερθεί σε ξένα εργαστήρια και μελετώνται.

Η ανασκαφή της Μάνικας δημοσιεύτηκε σε δύο τόμους το 1985 και 1988 και σε πολλά άρθρα.

Μια άλλη ανασκαφή ήταν αυτή στο Μαρούλι της Κύθνου (1996-2005). Αν και συνάδελφοι Έλληνες και ξένοι που είχαν επισκεφθεί τη θέση επέμεναν ότι αυτή ανήκε στη Νεολιθική ή στην Πρωτοχαιτική εποχή, οσμίστηκα την παρουσία του μεσολιθικού ανθρώπου από την πρώτη επίσκεψή μου στο χώρο. Κάποιοι μου έλεγαν ότι θα γίνω ρεζίλι αν υποστηρίξω ότι η θέση αυτή ανήκε στη Μεσολιθική περίοδο. Η συστηματική ανασκαφή έδειξε ότι εκεί υπήρχε ένα μικρό χωριό του 8800-8700 π.Χ. με κυκλικές ή ελλειψοειδείς καλύβες που είχαν δάπεδα από πλάκες κάτω από τις οποίες υπήρχ-

3. Μαρουλάς Κύθνου. Αεροφωτογραφία.

χαν σκελετοί και δεύτερες ταφές (εικ. 3, 4). Μέχρι σήμερα είναι ο μοναδικός οικισμός της Μεσολιθικής στο Αιγαίο που επί πλέον έχει δημοσιευθεί πλήρως.

✂ Ποια ήταν η πιο δύσκολη ανασκαφική εμπειρία για σας;

Από μικρή ηλικία γνώριζα το σπήλαιο του Κύκλωπα που βρίσκεται σε ένα ερημονήσι των Βορείων Σποράδων, τα Γιούρα (εικ. 5). Μόλις έγινα προϊστάμενος στην Εφορεία Σπηλαιολογίας αποφάσισα να κάνω εκεί μια ανασκαφή. Προηγουμένως ήθελα να δω αν στο σπήλαιο υπήρχε προϊστορική κατοίκηση και έκανα την πρώτη μου αυτοψία διαπιστώνοντας ότι πράγματι υπήρχαν νεολιθικά όστρακα. Επρόκειτο για μεγάλο τόλμημα με ανυπέβλητες δυσκολίες

4. Κύθνος. Ελλειψοειδής κατοικία.

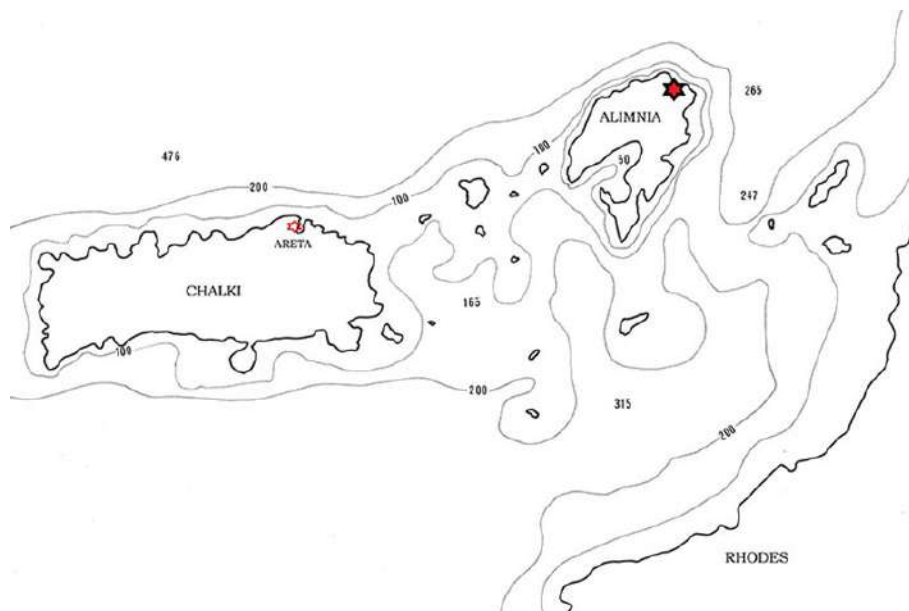

5. Η δυτική πλευρά του νησιού Γιούρα.

επειδή το νησί απείχε τρεις ώρες από την Αλόνησο με καΐκι, ήταν αλίμενο και για ένα μήνα κάθε καλοκαίρι δεν υπήρχε καμία τηλεφωνική επαφή με τον υπόλοιπο κόσμο, ενώ οι καιρικές συνθήκες ήταν άσχημες (μελτέμα, καταιγίδες). Χρειαζόταν τεράστια οργάνωση για να τραφούν τα είκοσι μέλη της ομάδας και να μεταφερθεί στο βουνό ο εξοπλισμός (σκηνές, γεννήτριες, εργαλεία, ψυγείο γκαζιού κ.ά.) έπειτα από πορεία μιας ώρας.

Μία άλλη πολύ *survival* εμπειρία ήταν η ανασκαφή στο νησί της Αλιμνιάς το 1980, ενός έρημου νησιού μεταξύ Ρόδου και Χάλκης. Αποφάσισα να κάνω την ανασκαφή στο Κάστρο της Αλιμνιάς (εικ. 6) κάτω από το οποίο είχα επισημάνει κτήρια ενός νεολιθικού οικισμού. Μας μετέφερε εκεί ένα καΐκι, μας άφησε και το πλήρωμα μας είπε ότι θα πήγαινε για ψάρεμα ξιφία στην περιοχή της Καρπάθου και θα γύριζε έπειτα από 3 εβδομάδες. Δεν υπήρχε καμία επαφή με κατοικημένο τόπο. Όταν τα φαγητά και το νερό τελείωσαν αναγκαζόμασταν να

6. Χάρτης Χάλκης και Αλιμνιάς.

ψαρεύουμε και να βράζουμε το νερό από παλιές ανοιχτές στέργνες που είχαν μέσα ψόφια ποντίκια και φίδια. Παρόλες τις κακουχίες η ανασκαφή συνεχί-

στηκε και βρέθηκαν νεολιθικά κτήρια και σημαντικά ευρήματα ενώ παράλληλα έγινε και μια εθνοαρχαιολογική έρευνα στο νησί.

•✎ Το ερευνητικό σας έργο δεν περιορίζεται μόνο στην Ελλάδα αλλά επεκτείνεται και στο εξωτερικό. Μπορείτε να μας πείτε σε ποιες περιοχές και τι είδους αρχαιολογικά ευρήματα ανέδειξαν οι έρευνες αυτές;

Στη δεκαετία του 1980 συμμετείχα σε μια πολυετή επιφανειακή έρευνα στην Ιρλανδία που διηύθυνε ο Marek Zvelebil με σκοπό τον εντοπισμό μεσολιθικών θέσεων. Εκεί έμαθα τις τεχνικές της έρευνας αυτής ενώ εξοικειώθηκα με τη λιθοτεχνία της περιόδου η οποία ακολουθεί δική της τεχνολογία που είναι σχεδόν παρόμοια σε ολόκληρο τον κόσμο.

Στη δεκαετία του 1990 συμμετείχα στην ανασκαφή του σπηλαίου Hayonim στο Ισραήλ που διεξαγόταν για δεκαετίες από τον καθηγητή Ofer Bar-Yosef. Το σπήλαιο είχε κατοικηθεί από την Κατώτερη Παλαιολιθική (200.000 χρόνια πριν μέχρι το 12000).

Το 1997 σε ένα ταξίδι στο Περού διάρκειας ενός μηνός μαζί με δύο καθηγητές του Πολυτεχνείου διενεργήσαμε μια έρευνα στα υψίπεδα της χώρας αυτής.

Το 2000 και 2004 επισκέφθηκα πόλεις των Μάγια στη Γουατεμάλα και κάνοντας επαφές με αρχαιολόγους της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας του Μεξικού έγινε το 2006 αδελφοποίηση αυτής με το Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών της Ρόδου. Το 2007 η ίδια υπηρεσία ανέλαβε τη φιλοξενία για ένα μήνα και τις μετακινήσεις μας σε όλη τη χώρα με σκοπό να μελετήσουμε τους πολιτισμούς των Μάγια, των Τολτέκων, Ολμέκων και Αζτέκων. Στο ταξίδι συμμετείχαν και φοιτητές του τμήματος. Στον αρχαιολογικό χώρο του Τεοτιουακάν είχαμε την ευκαιρία να συμμετάσχουμε σε μία ανασκαφή που διεξαγόταν από μια Ιταλική αποστολή.

Από το 2008 μέχρι 2013 υπό την αιγίδα του πανεπιστημίου Αιγαίου ανασκάσαμε δύο πρώιμες νεολιθικές θέσεις

στην Ιορδανία ενώ δύο χρόνια πριν είχαμε διενεργήσει επιφανειακές έρευνες.

•✎ Πως ξεκίνησε η ανασκαφή στην Ιορδανία;

Εφόσον αντικείμενο των μαθημάτων μου ήταν η προϊστορία της Εγγύς Ανατολής επιζητούσα να βρω ένα τρόπο να ξεκινήσω εκεί μία ανασκαφή με σκοπό να βρω αναλογίες και πιθανές επαφές του Αιγαίου με τους πολιτισμούς της Συροπαλαιστίνης και Ιορδανίας. Είχα ήδη επισκεφθεί την Ιορδανία το 1985 και είχα μείνει εκεί ένα μήνα μελετώντας προϊστορικές αρχαιότητες της χώρας. Η ευκαιρία βρέθηκε όταν ένας Έλληνας, ο Ντίνος Πολίτης, που διενεργούσε στην Ιορδανία για πολλά χρόνια έρευνες σε μνημεία της πρώιμης αραβικής και παλαιοχριστιανικής περιόδου, υπέβαλε τη διδακτορική του διατριβή στο πανεπιστήμιο Ιωαννίνων στην οποία ήμουν μέλος της τριμελούς επιτροπής. Στη συνέχεια επισκέφθηκα τη χώρα το 2006 και με τη συνεργασία

7. Wadi Hamarash. Κτήρια του 8000 π.Χ.

του Ν. Πολίτη άρχισα επιφανειακές έρευνες σε δυσπρόσιτες ορεινές περιοχές εντοπίζοντας πρώιμες νεολιθικές θέσεις.

Επιλέξαμε για ανασκαφή μία νεολιθική θέση στο Wadi Hamarash την οποία ανακαλύψαμε περπατώντας μέσα σε ένα ορμητικό ποτάμι με καταρράκτες 4 ολόκληρες ώρες. Τον επόμενο χρόνο κάνοντας επιφανειακές έρευνες στη γύρω περιοχή ανακαλύψαμε ένα μονοπάτι ανάμεσα σε βουνά και έτσι η διαδρομή έγινε ευκολότερη, παρόλα αυτά η θέση απείχε τρεις ώρες από το χωριό Σάφι που βρίσκεται στο νότιο άκρο της Νεκράς Θάλασσας. Αποφάσισα να αρχίσω την ανασκαφή το 2008 με φοιτητές από το Πανεπιστήμιο Αιγαίου και εργάτες από το Σάφι, ενώ ο Ν. Πολίτης δεν συμμετείχε και αποφάσισε να κάνει έρευνες σε άλλες θέσεις νεωτέρων χρόνων. Επειδή ήταν αδύνατο να κάνουμε τη διαδρομή αυτή με επιστροφή την ίδια μέρα στήσαμε σκηνές και μέναμε εκεί για ένα μήνα από μέσα Φεβρουαρίου μέχρι μέσα Μαρτίου κάθε χρόνο. Οι συνθήκες ήταν

σκληρές επειδή οι θερμοκρασίες ήταν πολύ ψηλές την ημέρα και πολύ χαμηλές τη νύχτα, ενώ ήταν συχνές οι αμμοθύελλες από τη Σαουδική Αραβία και οι ξαφνικές καταιγίδες. Οι Ιορδανοί αρχαιολόγοι είχαν απορήσει και θαυμάσει την επιμονή κάποιων Ελλήνων αρχαιολόγων που αποφάσισαν να κάνουν τέτοια δύσκολη ανασκαφή και σε κάποιο συνέδριο το 2009 στο Αμμάν μία γηραιά ντόπια κυρία αρχαιολόγος δεν δίστασε να μας αποκαλέσει ήρωες.

Ανεσκάφησαν 5 τομές με έκταση 4500 τ. μ. (εικ. 7, 8) και αποκαλύφθηκε ένας οικισμός του 8000 π.Χ. με δώροφα σπίτια και ένα κοινοτικό πιθανώς λατρευτικό κτήριο σε μια κεντρική πλατεία. Ένας τεράστιος αριθμός ευρημάτων (λίθινες φιάλες και δοχεία, λίθινα εργαλεία, κοσμήματα από οστό και όστρεο) μεταφέρθηκε στο Μουσείο στο Σάφι που χτίστηκε πρόσφατα από τον βασιλιά Αμπντάλα για να στεγάσει τα ευρήματα της μονής του Λωτ που ανέσκαψε ο Ν. Πολίτης τα τελευταία χρό-

νια σε μια κοντινή βραχώδη πλαγιά. Σημειωτέον ότι το μουσείο αυτό περιέχει μόνο ευρήματα ελληνικών ανασκαφών που βρέθηκαν στην περιοχή.

Το 2011 κατά τη διάρκεια της ανασκαφής περπατώντας με ένα ντόπιο βεδουίνο ανάμεσα σε βουνά βρήκαμε μια πολύ σημαντική και σπάνια θέση, το Wadi Sharara που χρονολογείται μεταξύ 10000 και 9500 π.Χ. Πρόκειται για την αρχή της Νεολιθικής στη Μέση και Εγγύς Ανατολή και ονομάζεται Προκεραμική Νεολιθική Α. Οι κατοικίες ήταν απλές κυκλικές, σκαμμένες μέσα στο χώμα και στεγάζοντας με ξύλα και πατημένο χώμα (εικ. 9). Βρέθηκε εξαιρετική λιθοτεχνία, πέτρινα σκεύη και εργαλεία, απλά κοσμήματα από χάντρες και οστό καθώς και ένας τεράστιος αριθμός μυλόλιθων με βαθύνσεις (λαγκούβες) μέσα στις οποίες άλεθαν σπόρους εξημερωμένων και άγριων σιτηρών. Λόγω μεγάλου βάρους οι μυλόλιθοι δεν μεταφέρθηκαν στο μουσείο και παρέμειναν επί τόπου. Ιδιαίτερο ενδια-

8. Wadi Hamarash. Διώροφο κτήριο.

9. Wadi Sharara. Αεροφωτογραφία.

φέρων είχε η ανεύρεση ανθρώπινων σκελετών κάτω από δάπεδα κάτι που παρατηρείται και στη μεσολιθική Κύθνο την ίδια περίπου εποχή (εικ. 10). Η ανασκαφή συνεχίστηκε το 2012 και 2013.

Από τους σκελετούς έχουν ληφθεί δείγματα το 2018 και δόθηκαν για ανάλυση DNA σε εργαστήριο της πόλης Mainz προκειμένου να βρεθεί αν υπάρχουν σχέσεις και επαφές πληθυσμών μεταξύ των δύο περιοχών.

✂ Από ό,τι διάβασα έχετε δημοσιεύσει τον πρώτο τόμο με την ανασκαφή που έγινε στην περιοχή «Wadi Hamarash» της Ιορδανίας. Αναμένεται σύντομα να δημοσιεύσετε και τον επόμενο τόμο;

Ένας τόμος, έκδοση του Πανεπιστημίου Αιγαίου, κυκλοφόρησε το 2013 και αποτελεί την τελική δημοσίευση της θέσης Wadi Hamarash 1. Αρκετά από τα κεφάλαια του βιβλίου γράφτηκαν από παλιούς φοιτητές που συμμετείχαν στην ανασκαφή. Η έκδοση εξέπληξε τους Ιορδανούς γιατί δεν περίμεναν να γίνει τόσο γρήγορα ενώ υπάρχουν ανασκαφές στη χώρα που γίνονται από Ευρωπαίους και Αμερικανούς πολ-

10. Wadi Sharara. Ταφή κάτω από δάπεδο (10η χιλιετία π.Χ.).

λά χρόνια τώρα και δεν έχουν δημοσιευθεί. Ο επόμενος τόμος που ετοιμάζεται αυτή τη στιγμή αφορά τη δημοσίευση του

Wadi Sharara. Έδη έχουν δημοσιευθεί δύο άρθρα σε ξένα περιοδικά για τη θέση αυτή.

•❧ Δυστυχώς δεν είναι εφικτό να αναφέρουμε το σύνολο του ανασκαφικού σας έργου, αξίζει όμως να επισημάνουμε κάποιες σημαντικές ανασκαφές, όπως για παράδειγμα τις ανασκαφές στο «Σπήλαιο του Κύκλωπα», στη νησίδα Γιούρα Αλοννήσου.

Πράγματι επρόκειτο για μια σημαντική καμπή στην έρευνα του προϊστορικού Αιγαίου (1992-1995). Μέχρι τότε μεσολιθικά ήταν γνωστά στο σπήλαιο Φράγχθι, ενώ η μεσολιθική θέση της Κύθνου είχε αγνοηθεί από όλους. Ήταν μεγάλη έκπληξη να βρούμε μεσολιθικά στρώματα πάχους 3 μέτρων από τον πρώτο χρόνο της ανασκαφής κάτω από το νεολιθικό στρώμα. Οστέινα μεσολιθικά αγκίστρια (εικ. 11) περίπου 50, ακέραια ή θραυμένα, άρχισαν να βρίσκονται από την αρχή του νεότερου μεσολιθικού στρώματος. Είναι ευτύχημα που δεν χάθηκαν τα πολύτιμα αυτά ευρήματα ανάμεσα στα εκατοντάδες χιλιάδες οστά ψαριών, επειδή μέχρι εκείνη τη στιγμή επρόκειτο για άγνωστα και μοναδικά αντικείμενα.

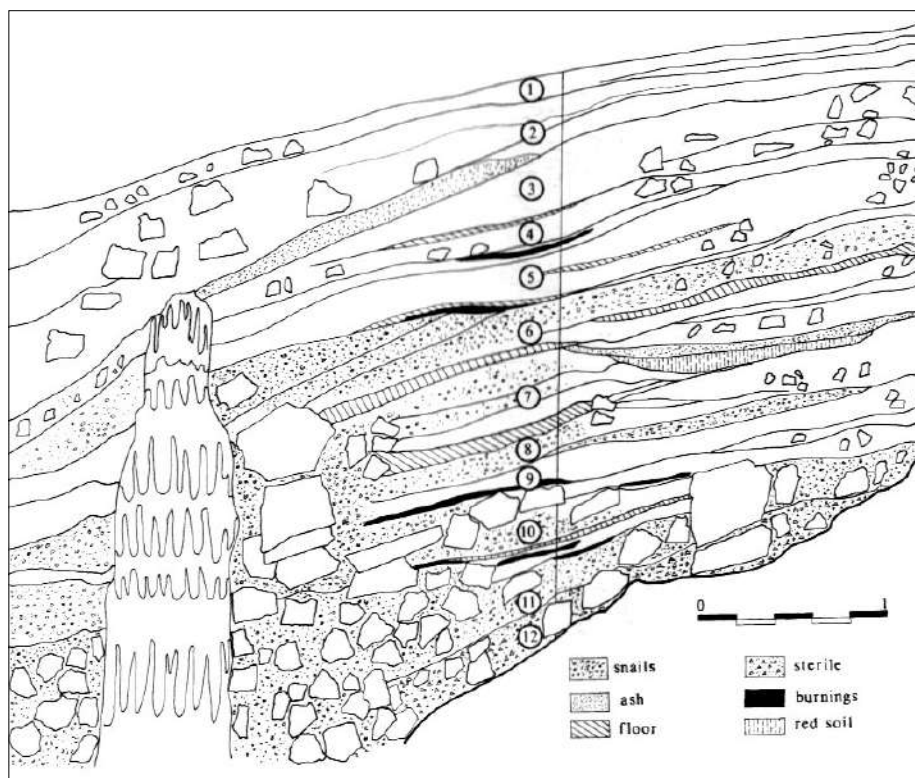
Όλα τα στρώματα χρονολογήθηκαν με δεκάδες δείγματα από κάρβουνο που έχουν μια κανονική ακολουθία από πάνω προς τα κάτω (εικ. 12). Έγινε χρονολόγηση ακόμα και των αγκιστριών και των οστών ζώων. Ωστόσο, κάποιοι κακοήθεις διέδωσαν ότι τα στρώματα του σπηλαίου ήταν διαταραγμένα. Από τις πολλές ραδιοχρονολογίες έγινε εφικτό να χωριστεί η Μεσολιθική περίοδος σε δύο φάσεις, Την πρώιμη (Lower Mesolithic 8600-7800/7700 BP) και την ύστερη (Upper Mesolithic 7700-6800 BP). Τα αρχαιολογικά ευρήματα του σπηλαίου καθώς και τα πολύτιμα διατροφικά κατάλοιπα δημοσιεύτηκαν σε δύο τόμους (2008 και 2011) από το Institute for Aegean Prehistory το οποίο χρηματοδοτούσε και την ανασκαφή.

Μετά το σπήλαιο του Κύκλωπα ακολούθησαν οι ανασκαφές του Μαρουλά της Κύθνου και της θέσης Κεραμέ 1 της Ικαρίας που έδειξαν ότι το πολιτισμικό στάδιο της Μεσολιθικής επεκτεινόταν σε όλες τις πλευρές του Αιγαίου.

Μία άλλη έκπληξη ήταν η παρουσία στα Γιούρα σε στρώματα της Μεσολιθικής πρώιμων εξημερωμένων ζώων (πρόβατα, κατσίκια και χοιρινά). Οι οστεολόγοι συμφωνούν ότι και τα τρία αυτά είδη δεν έχουν άγριους προγόνους στον ελληνικό χώρο και επομένως προήλθαν από την Ανατολή. Την πρώιμη αυτή εποχή στη Μ. Ασία και στην ηπειρωτική Ελλάδα η εξημέρωση ζώων και φυτών (Νεολιθικοποίηση) αρχίζει στην αρχή

11. Οστέινα αγκίστρια από το σπήλαιο Κύκλωπα.

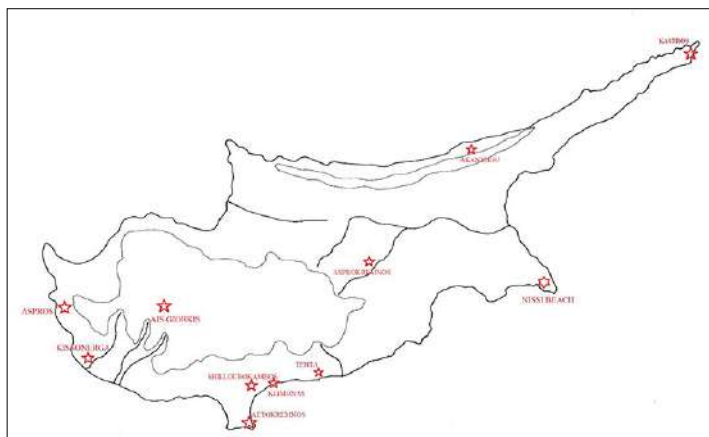

12. Σπήλαιο Κύκλωπα (Γιούρα) Στρωματογραφία.

της 7ης χιλιετίας π.Χ. Επομένως τα εξημερωμένα ζώα έφθασαν στο Βόρειο Αιγαίο από θαλάσσιους δρόμους.

Κάνει εντύπωση ότι στα μέσα της 9ης χιλιετίας τα ζώα αυτά πρωτοεμφανίζονται στις κοιτίδες τους που βρίσκονται στο Κουρδιστάν, στο Β. Ιράκ και στο όρος Ζάγρος του Ιράν. Φαίνεται ότι η διάδοσή τους στη Συροπαλαιστίνη και Κύπρο έγινε γρήγορα δηλαδή μέσα στην 9η χιλιετία. Η πρόσφατη όμως ανακάλυ-

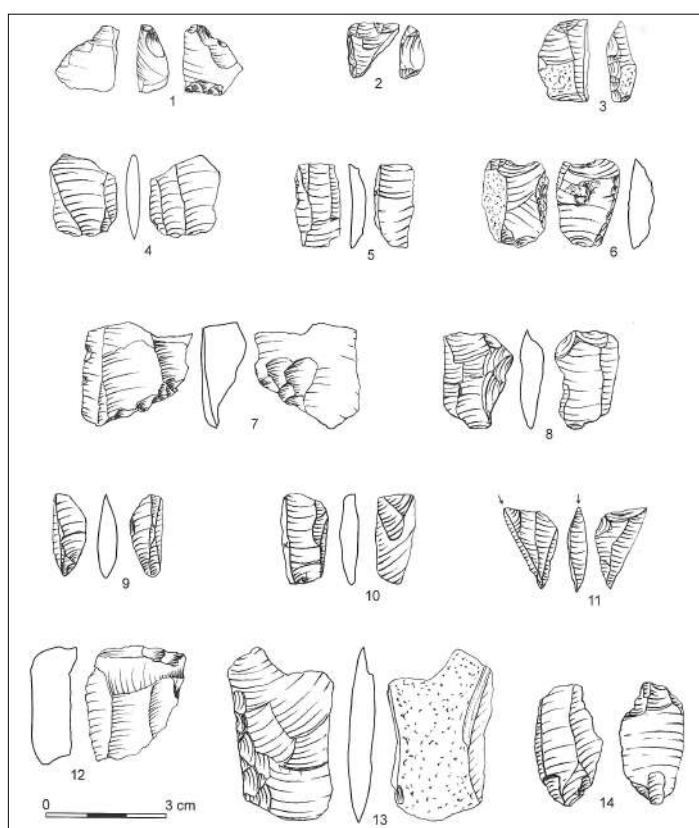
ψη μιας θέσης στη ΝΑ Κύπρο (Nissi Beach, εικ. 13, 14) με λιθοτεχνία πολύ διαφορετική από αυτήν της PPNA αλλάζει τελείως τα μέχρι σήμερα δεδομένα και την από μακρού πάγια θέση αυτών που υποστηρίζουν την εξ ανατολών προέλευση των πάντων (*ex oriente lux*) και τη μαζική μετανάστευση κατοίκων της Ανατολής στο Αιγαίο και την ηπειρωτική Ελλάδα στην αρχή της 7ης χιλιετίας π.Χ.

13. Χάρτης της Κύπρου κατά την 9η χιλιετία π.Χ.

14. Η θέση Nissi Beach στην Κύπρο.

15. Μεσολιθική λιθοτεχνία του Αιγαίου στην Κύπρο (9η χιλ. π.Χ.).

16. Λιθοτεχνία της PPNB
στην Εγγύς Ανατολή (9000-7000 π.Χ.).

Πρόκειται για μία λιθοτεχνία φολίδων (εικ. 15) που μελετήθηκε τα τελευταία χρόνια από τους συνεργάτες μου Πολωνούς J. Kozlowski και M. Kaczanowska και απεδείχθη ότι είναι ακριβώς ίδια με αυτή του Μεσολιθικού Αιγαίου (Γιούρα, Κύθηρος, Ικαρία, Νάξος, Χάλκη). Επομένως, υπεύθυνοι για τα ταξίδια αυτά σε όλο το Αιγαίο και στην Κύπρο ήταν οι τροφοσυλλέκτες και ψαράδες κάτοικοι του Αιγαίου, οι οποίοι με την εξειδίκευσή τους στα θαλάσσια ταξίδια είχαν καταφέρει να φθάσουν στην Κύπρο, να έλθουν σε επαφή με τους ντόπιους πληθυσμούς και να μεταφέρουν

εξημερωμένα ή άγρια πρόβατα και κατσίκια στα Γιούρα και αλλού. Τα ταξίδια τους στην Εγγύς Ανατολή προφανώς συνεχίστηκαν και στην ύστερη Μεσολιθική και πιθανότατα είναι αυτοί που συνέβαλαν στη νεολιθικοποίηση της ηπειρωτικής Ελλάδος, του Αιγαίου και των μικρασιατικών ακτών όπου εμφανίζονται πρώιμα εξημερωμένα ζώα και καλλιέργειες μετά το 7000 π.Χ.

Απόδειξη του πιο πάνω «σεναρίου» είναι το γεγονός ότι στην Κνωσό και στο Φράγγχι, όπου υποτίθεται ότι έφθασαν άποικοι από την Ανατολή, στο συγκεκριμένο στρώμα με τα εξημερω-

μένα φυτά και ζώα η λιθοτεχνία που μελετήθηκε από τους παραπάνω ερευνητές ήταν αιγαιακή μεσολιθική και όχι η τυπική λιθοτεχνία της Εγγύς Ανατολής (εικ. 16), την οποία θα έπρεπε λογικά να έχουν μεταφέρει οι εξ Ανατολών μετανάστες μαζί με άλλα στοιχεία του πολιτισμού τους. Εκτός αυτού δεν εξηγείται μια μαζική μετανάστευση στη Δύση αφού οι άνθρωποι αυτοί πρέπει να ήταν αυτόχρημοι προερχόμενοι από εύφορες περιοχές και διαθέτοντας εξημερωμένα ζώα. Ένας άλλος λόγος είναι ότι αυτοί οι άνθρωποι δεν είχαν την εξειδίκευση στη θάλασσα που είχαν οι κάτοικοι του

Αιγαίου οι οποίοι ζώντας ανάμεσα σε νησιά είχαν το έναυσμα ήδη από το τέλος της Παλαιολιθικής να ταξιδεύουν και να ψαρεύουν εξερευνώντας τις εκατοντάδες νησίδες και εκμεταλλευόμενοι τις διατροφικές τους πηγές.

Η παραπάνω θεωρία αναλύεται λεπτομερώς σε ένα άρθρο μου του 2018 και στο τελευταίο βιβλίο μου με τίτλο *Palaeolithic and Mesolithic sailors in the Aegean and the Near East* που κυκλοφόρησε στην Αγγλία το 2019.

✂ Ένα ακόμα σπήλαιο που θα είχε ενδιαφέρον να αναφέρουμε σε αυτό το σημείο είναι το σπήλαιο στο Κούμελο του Αρχαγγέλου. Μπορείτε να μας πείτε για τα αρχαιολογικά ευρήματα που εντοπίστηκαν και για το ποια συμπεράσματα μπορούμε να εξαγάγουμε για το είδος της κατοίκησης και για τις συνθήκες αυτών των κατοίκων της περιοχής;

Το σπήλαιο Κούμελο στον Αρχάγγελο της Ρόδου είναι το πρώτο σπήλαιο που ανέσκαψα (1978-1979). Είχε ανακαλυφθεί από τη σπηλαιολόγο Άννα

Πετροχειλίου η οποία είχε προτείνει στο Δήμο Αρχαγγέλου την αξιοποίησή του. Πρόκειται για ένα βαραθρώδες σπήλαιο που έχει θέα προς τη θάλασσα. Έχει εξαιρετικό διάκοσμο (εικ. 17) ιδιαίτερα στη δεύτερη αίθουσα όπου η ανασκαφή αποκάλυψε μία πολύ ευκρινή στρωματογραφία. Καύσεις πάνω σε ένα νεολιθικό δάπεδο βρέθηκαν σε βάθος 2 μέτρων ενώ πάνω στο νεολιθικό στρώμα υπάρχει μια παχιά νεώτερη επίχωση από υπόλευκο λεπτόκοκκο χώμα (εικ. 18), του οποίου η ανάλυση απέδειξε ότι πρόκειται για τέφρα από την έκρηξη της Σαντορίνης τον 17ο αιώνα π.Χ. Είναι μοναδική περίπτωση στρώματος τέφρας μέσα σε σπήλαιο και μπορεί να εξηγηθεί από το ότι η οροφή του συγκεκριμένου σπηλαίου παρουσιάζει σοβαρές ρωγμές μέσω των οποίων μπαίνει η βροχή μεταφέροντας επιχώσεις που βρίσκονται στην κορυφή του βουνού. Φαίνεται ότι το πάχος της τέφρας που έπεσε στο νησί ήταν μεγάλο και με τις βροχές ένα μέρος της κατέληξε μέσα στο σπήλαιο.

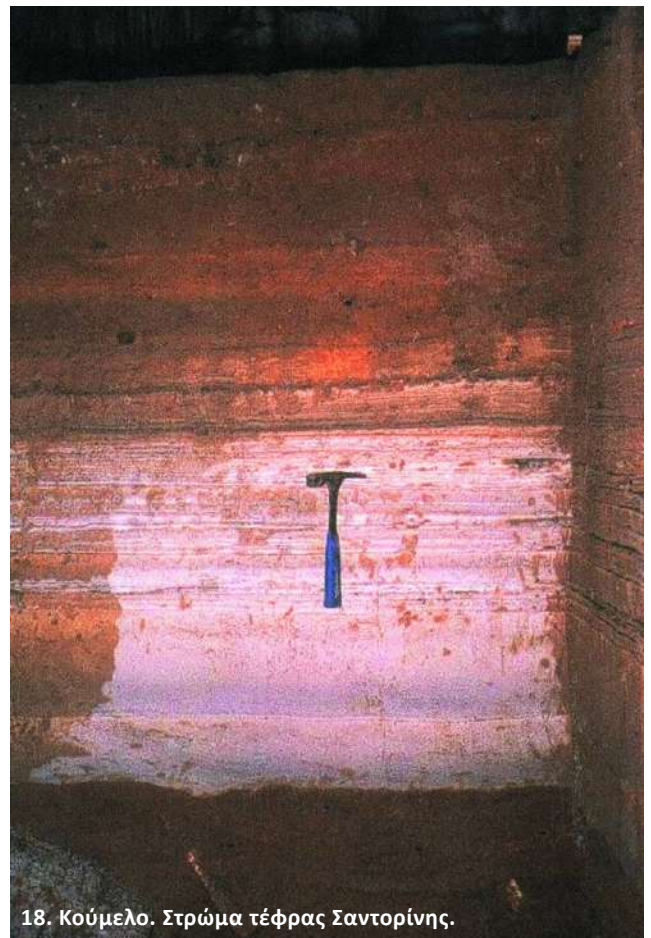
Η ανασκαφική τομή που έγινε στην πρώτη αίθουσα παρουσίασε ένα στρώμα νεολιθικής κατοίκησης γύρω στο 4500

π.Χ. ίδιο με αυτό της τομής στην αίθουσα 2 ενώ πάνω σ' αυτό επικράτησε ένα λεπτό στρώμα της Προώμης Χαλκοκρατίας.

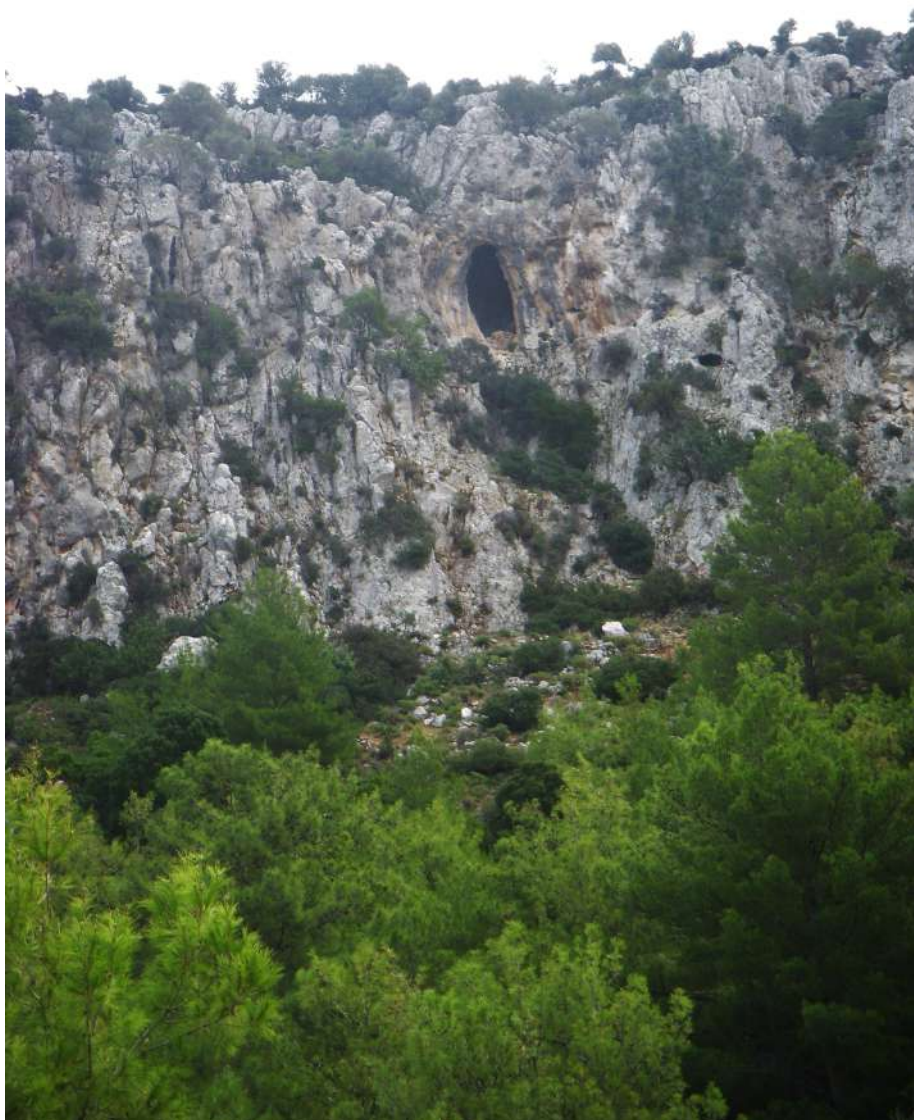
Από αρχαιολογική άποψη σπουδαιότερο είναι το σπήλαιο του Αγ. Γεωργίου στις Καλυθιές που αν και μικρό σε μέγεθος είχε χρησιμοποιηθεί εντατικά στη νεολιθική περίοδο. Βρίσκεται σε ψηλό σημείο σε κάθετο γκρεμό και η πρόσβαση σ' αυτό είναι εξαιρετικά δύσκολη (εικ. 19). Το ανασκάψαμε αμέσως μετά το Κούμελο με μία μεγάλη τομή που έφτασε τα 4 μέτρα. Διακρίθηκαν στρώματα κατοίκησης της Νεώτερης Νεολιθικής (5000-3500 π.Χ.) που απέδωσαν πλήθος ευρημάτων όπως μονόχρωμη και γραπτή κεραμική με λευκό σε σκούρο (εικ. 20), πθοειδή αγγεία, λίθινα εργαλεία και μεγάλο αριθμό από μυλόλιθους. Το πλήθος των πθοειδών αγγείων δείχνει ότι το σπήλαιο ήταν κυρίως αποθηκευτικός χώρος. Επί πλέον βρέθηκαν πολλά ανθρώπινα δόντια χωρίς άλλα ανθρώπινα οστά που σημαίνει ότι μετά το διάστημα που το σπήλαιο χρησιμοποιήθηκε για ταφές χρειάστηκε να γίνει καθαρισμός του από νέους χρήστες του

17. Σπήλαιο Κούμελο στη Ρόδο.

18. Κούμελο. Στρώμα τέφρας Σαντορίνης.

19. Το σπήλαιο Αγ. Γεώργιος στις Καλυθιές.

20. Καλυθιές. Γραπτή νεολιθική κεραμική από το σπήλαιο.

χώρου οι οποίοι μετέφεραν έξω από αυτό τους σκελετούς και κατά τη μεταφορά τους έπεσαν στο έδαφος δόντια. Υπολογίστηκε ότι τα σκόρπια δόντια ανήκουν σε δεκάδες άτομα. Στο κατώτερο στρώμα του σπηλαίου παρατηρήθηκε ένα λεπτό στρώμα με γραπτή κεραμική (ερυθρό σε λευκό) το οποίο χρονολογήθηκε με ραδιοάνθρακα γύρω στο 5700-5600 π.Χ. και αντιστοιχεί στην πρώιμη Χαλκολιθική της Ανατολίας (Çatal Höyük και Hacilar).

Και τα δύο σπήλαια έχουν δημοσιευθεί στο βιβλίο μου με τίτλο «Η Νεολιθική περίοδος στα Δωδεκάνησα» που εκδόθηκε το 1988 από τις εκδόσεις του ΤΑΠ του Υπουργείου Πολιτισμού.

✂ Παρατηρούμε ότι σε κάθε περιοχή που έχετε ανασκάψει, οι ανασκαφικές εργασίες δεν διαρκούν πάνω από 6 έτη. Στην περίπτωση όμως της Βοιωτίας και συγκεκριμένα στο Σπήλαιο του Σαρακηνού έχετε κλείσει 25 χρόνια ανασκαφής του σπηλαίου. Μπορείτε να μας μιλήσετε για αυτό;

Πράγματι αυτό είναι αλήθεια και πολλές ανασκαφές περίπου τόσο διαρκούν. Στην περίπτωση του Σαρακηνού όμως τα πράγματα αλλάζουν. Δεν είναι ένα απλό σπήλαιο που με μερικές τομές μπορείς να ελέγξεις τη διαδοχή των στρωμάτων και να αποφανθείς για τη σπουδαιότητά του ή μη. Το σπήλαιο αυτό έχει περίπου έκταση τριών στρεμμάτων, έχει πολύ ψηλή οροφή και ανοιχτή είσοδο ενώ οι επιχώσεις του έχουν μεγάλο βάθος έως 10 μέτρα (εικ. 21). Η κατοίκηση αρχίζει από τη Μέση Παλαιολιθική (τουλάχιστον 40-50000 χρόνια πριν) και φτάνει μέχρι τη Μέση εποχή του Χαλκού. Υπάρχει χρήση του σπηλαίου σε όλες τις χρονολογικές φάσεις και μάλιστα βρέθηκε παχύ στρώμα κατοίκησης της μεσολιθικής περιόδου, η οποία στο σπήλαιο αρχίζει νωρίτερα από τις γνωστές θέσεις του Αιγαίου (9500 π.Χ.).

Η στρωματογραφία είναι εξαιρετική (εικ. 22) και δεν υπάρχουν διαταράξεις των στρωμάτων, ενώ τα ευρήματα, που έχουν γεμίσει τις αποθήκες της Θήβας, είναι πλούσια και σπάνια. Δεν υπάρχει άλλο σπήλαιο στον ελληνικό χώρο που να έχει δώσει 1500 περίπου πήλινα ειδώλια και θραύσματα ειδωλίων της 4ης χιλιετίας π.Χ., μια εικοσάδα μαρμαρίνων ειδωλίων και 11 χιλιάδες χαντρώων από περιδέραια σε ένα συγκεκριμένο χώρο. Για να μη μιλήσουμε για την πλούσια

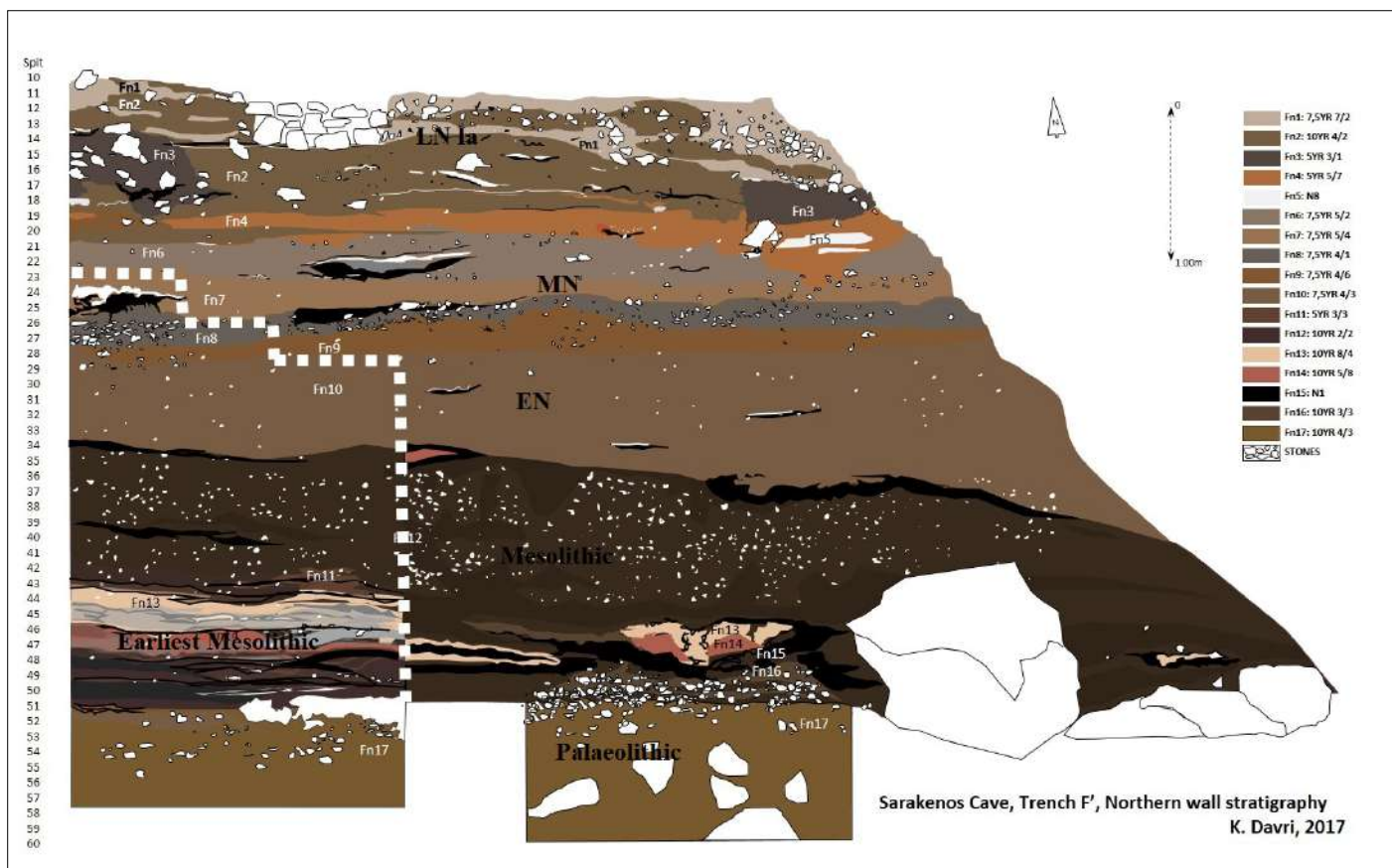
21. Σπήλαιο Σαρακηνού στη Βοιωτία.

γραφτή κεραμική της Νεολιθικής περιόδου η οποία εκτός από τη διακόσμηση περιλαμβάνει γραπτά σύμβολα με άγνωστο νόημα.

- Αναμένεται να δημοσιευτούν σύντομα τα αρχαιολογικά ευρήματα της συγκεκριμένης ανασκαφής;

Παράλληλα με την ανασκαφική έρευνα η δημοσίευση του σπηλαίου Σαρακηνού άρχισε με τον πρώτο τόμο που κυκλοφόρησε το 2008 και συνεχίστηκε το 2015 με τον δεύτερο τόμο και το 2016 με τον τρίτο τόμο. Παράλληλα είχαν δημοσιευθεί και άρθρα. Οι εκδόσεις αυτές ήταν στην αγγλική γλώσσα, γι' αυτόν τον λόγο αποφάσισα να δημοσιεύσω μία μικρή αλλά περιεκτική έκδοση για το σπήλαιο στα ελληνικά το 2014.

Αυτή τη στιγμή ετοιμάζεται ο 4ος τόμος για το σπήλαιο Σαρακηνού με τη συμμετοχή γνωστών Ελλήνων και ξένων αρχαιολόγων.

22. Σπήλαιο Σαρακηνού.
Στρωματογραφία τομής Z.

23. Άγιος Ευστράτιος. Παλαιολιθική θέση.

•✎ Μετά το τέλος της ανασκαφής στο Σπήλαιο του Σαρακηνού, έχουν γίνει ενέργειες για την αξιοποίηση του σπηλαίου από την τοπική κοινότητα;

Το σπήλαιο μπορεί να μην έχει να επιδείξει σταλακτιτικό διάκοσμο αλλά έχει κατοικηθεί και χρησιμοποιηθεί σε όλες τις φάσεις της προϊστορίας και μάρτυρες αυτών είναι τα δάπεδα κατοίκησης, οι εστίες και η ευκρινής στρωματογραφία. Επομένως αξίζει να αξιοποιηθεί τουριστικά γιατί βρίσκεται σε καίριο σημείο δίπλα στην Εθνική οδό Θήβας-Λαμίας. Εκτός αυτού από την αξιοποίησή του θα ωφεληθεί η τοπική κοινότητα του Ακραϊφνίου η οποία εδώ και 25 χρόνια έχει βοηθήσει το έργο της ανασκαφής με ποικίλους τρόπους. Η αξιοποίηση πρέπει να γίνει από την εφορεία Σπηλαιολογίας σε συνεργασία με το Δήμο Ορχομενού στον οποίο ανήκει το Ακραϊφνιο. Ήδη έχουν γίνει ενέργειες αλλά οι διαδικασίες προχωρούν αργά.

•✎ Υπάρχει κάποια αρχαιολογική θέση που σας ενδιέφερε και δεν προλάβετε να την ανασκάψετε;

Υπάρχει μία θέση που εντόπισα το 2010 στο νησί Άγιος Ευστράτιος στο βόρειο Αιγαίο (εικ. 23), η οποία είχε ιδιαίτερη σημασία γιατί χρονολογείτο στην αρχή της Μέσης Παλαιολιθικής (100000-90000 χρόνια πριν από σήμερα). Είχα σκεφθεί να κάνω μία ανασκαφή αλλά προηγουμένως χρειάστηκε να μεταβώ στο νησί τα τελευταία χρόνια τρεις φορές με ένα συνεργάτη γεωλόγο για να διενεργήσουμε μια συστηματική έρευνα της συγκεκριμένης θέσης αλλά και ολόκληρου του νησιού.

Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι μία ανασκαφή δεν θα απέδιδε στρωματογραφημένα ευρήματα επειδή η περιοχή είχε υποστεί μεγάλη διάβρωση.

Ωστόσο, τα λίθινα εργαλεία της θέσης ήταν αρκετά για να μας δείξουν ότι οι φορείς τους ανήκαν στον ανθρωπο-

λογικό τύπο των Νεάντερταλ ενώ απέδειχθη ότι αυτοί μπορούσαν να ταξιδεύουν από νησί σε νησί επειδή την εποχή αυτή η θαλάσσια στάθμη έχει διαπιστωθεί ότι δεν ήταν χαμηλή. Την ίδια εποχή παλαιολιθική κατοίκηση υπάρχει και στα γύρω νησιά Λήμνο και Ίμβρο. Τελικά η έρευνα αυτή δημοσιεύτηκε σε ένα άρθρο με μεγάλη επισκεψιμότητα στο διαδίκτυο.

Τα δέκα τελευταία χρόνια με επιφανειακή έρευνα στη Νάξο εντοπίσαμε έναν εκτεταμένο μεσολιθικό οικισμό τον οποίο θα επιθυμούσα να ανασκάψω. Δύο άλλους οικισμούς της ίδιας περιόδου εντοπίσαμε τον ένα στη Χάλκη της Δωδεκανήσου και τον άλλο στη Σίκινο. Μάλιστα στη Χάλκη η μεσολιθική θέση Αρέτα (εικ. 6, 24) βρέθηκε τυχαία κατά τη διάρκεια μιας συστηματικής εθνοαρχαιολογικής έρευνας του νησιού που διήρκεσε από το 2009 μέχρι το 2015 και έγινε με φοιτητές του τμήματος.

Αν και στις τρεις περιπτώσεις θα μπορούσε να γίνει ανασκαφική έρευνα

24. Η μεσολιθική θέση Αρέτα στη Χάλκη.

που θα απέδιδε σημαντικά αρχιτεκτονικά λείψανα και ευρήματα, προτιμήσαμε να δημοσιεύσουμε τις έρευνες αυτές σε άρθρα αφήνοντας την ανασκαφή για το μέλλον. Έχω καταλήξει ότι μια καλή επιφανειακή έρευνα μπορεί να έχει σημαντικά αποτελέσματα γιατί έτσι μπορεί να ελεγχθεί μια μεγάλη περιοχή ή ένα ολόκληρο νησί, ενώ με την ανασκαφή ελέγχεις ένα συγκεκριμένο χώρο. Εξ άλλου η επιφανειακή έρευνα στοιχίζει φθηνότερα. Ωστόσο, σε κάθε ανασκαφή που έχω διενεργήσει συνήθιζα παράλληλα να διενεργώ επιφανειακή έρευνα σε ένα πολύ ευρύτερο χώρο. Ίσως το μέλλον της Αρχαιολογίας είναι η συστηματική έρευνα μεγάλων περιοχών και ο εντοπισμός καίριων θέσεων για περιορισμένη ανασκαφή.

✎ Ποια είναι τα επόμενα σχέδια σας;

Στα σχέδιά μου είναι να δημοσιευθεί πλήρως το σπήλαιο Σαρακηνού και η δεύτερη θέση της Ιορδανίας καθώς και η εθνοαρχαιολογική έρευνα της Χάλκης. Παράλληλα σκοπεύω να διενεργώ περιστασιακά έρευνες πεδίου σε νησιά η μικρονησίδες του Αιγαίου με σκοπό τον εντοπισμό και άλλων μεσολιθικών θέσεων. Ετοιμάζω επίσης ένα βιβλίο για την Προϊστορία της Εύβοιας. Είναι ένας χώρος όπου πρωτάρχισα να δουλεύω, πλούσιος σε προϊστορικά ευρήματα. Μερικές εκατοντάδες θέσεις έχω εντοπίσει στην αρχή της καριέρας μου αλλά υπάρχουν ακόμη περισσότερες. Σε περίπτωση εντοπισμού κάποιας σπουδαίας θέσης θα μπορούσα να την ανασκάψω ή να την αφήσω για τους συνεργάτες μου, τους παλιούς μου φοιτητές μερικοί από τους οποίους έχουν ένα αξιόλογο έργο.

* Η Άννα Καλαϊτζάκη είναι Αρχαιολόγος (Ph.D.) και μέλος της Συντακτικής Ομάδας του περιοδικού *Θέματα Αρχαιολογίας*.